

АТРИБУТИ ПРАВОВОГО БУТТЯ У ХРИСТІЯНСЬКОМУ ВІРОВЧЕННІ: СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ДИСКУРС

THE ATTRIBUTES OF LEGAL BEING IN CHRISTIAN DOCTRINE: MEDIEVAL DISCOURSE

Гоцуляк Ю.В.,

*доцент кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

Стаття присвячена дослідженню категорії правового буття та виявлення його атрибутів у середньовічному християнському правовому дискурсі. Обґрунтовується позиція, що джерелом порядку в християнстві є чистий акт творіння, так розкривається зміст упорядкувальних процесів через творчість, яка дозволяє повноцінно вести дискурс про начала, а не просто про ієрархію сутностей. Автор розкриває положення, що у християнстві свобода є абсолютною категорією правового буття, тому що має абсолютні витоки. Розкриваючи людську природу через свободу, тим самим визнається, що всі її діяння належать виключно їй, а значить, і відповідає ніхто інший, як сама людина. У статті доводиться, що християнство підкріплює святість божественних норм трансцендентністю Бога відносно створеного ним світу. Правове буття фундується поняттям «над-буття», яке не підлягає сумніву, не залежить від світу речей, але може на нього впливати. Небуття – це абсолютна відсутність, яка є початковою, і лише вища сила задає буття як таке. Перехід із небуття в буття – це первісний метафізичний правовий акт впорядкування Творця, поза правом буття речей, і, зокрема, людей – неможливо.

Автор констатує правове положення, що, успадковуючи гріховну природу, людина стає приреченою на покарання, що закладає розуміння правового балансу деструктивних і конструктивних процесів у суспільних відносинах. Правове буття християнства не знає, хто саме, коли і де вчинить порушення, але вони точно будуть. Християнське віровчення закладає в онтологію права вищу жертву та відплату за порушення встановленого порядку, тим самим правомірність і неправомірність поведінки людини завжди отримує метафізичний відгук. Автор робить резюме, що людське буття не є самодостатнім, людина закинута у створений світ, а тому її буття відбувається відносно законів, які цей світ задає.

Ключові слова: правове буття, середньовіччя, християнство, Бог, право.

The article is devoted to the study of the category of legal being and to identify its attributes in medieval Christian legal discourse. It argues that the source of order in Christianity is the pure act of creation, thus revealing the content of ordering processes through creativity, which allows for a discourse on the beginnings, rather than simply on the hierarchy of entities. The author reveals that freedom in Christianity is an absolute category of legal existence because it has absolute origins. By revealing human nature through freedom, we thereby acknowledge that all its actions belong exclusively to it, and therefore no one else but the human being is responsible. The article argues that Christianity reinforces the sanctity of divine norms by the transcendence of God in relation to the created world. Legal being is based on the concept of over-being, which is beyond doubt and does not depend on the world of things but can be influenced by it. Nothingness is the absolute absence that is primordial, and only the higher power determines being as such. The transition from nothingness to being is the primordial metaphysical legal act of ordering the Creator, beyond the right of being things and in particular of humans impossible.

The author proves the legal position that by inheriting the sinful nature a person becomes doomed to punishment, which establishes an understanding of the legal balance of destructive and constructive processes in social relations. The legal existence of Christianity does not know who, when and where it will commit violations but they certainly will. The Christian doctrine lays in the ontology of the right of the highest sacrifice and retribution for violation of the established order, thus the lawfulness and unlawfulness of human behavior always receives a metaphysical response. The author makes a summary that human being is not self-sufficient, human is abandoned in the created world, and therefore its existence occurs in relation to the laws that this world sets.

Key words: legal existence, Middle Ages, Christianity, God, law.

Середньовічні правові та онтологічні доктрини хоч і багато в чому опирались на вчення античних мислителів, але разом із тим їхній християнський світогляд задає багато новацій щодо уявлень про правові начала. Якщо в античному світі право тривалий час було в тіні міфу (чи навпаки – у світлі), то в епоху християнську всі законодавчі положення проходять через Священне Писання та його інтерпретаторів. У цьому дослідженні ми спробуємо з'ясувати, яким чином ключові атрибути правового буття розкриваються у християнському світі, починаючи з епохи раннього середньовіччя, а також виявити, яким чином християнське віровчення вплинуло на розкриття змісту правового буття. Варто наголосити, що

ми ведемо дискурс саме про буття, а не про системи норм, що суттєво змінює предмет розгляду. У попередніх роботах ми вже давали характеристику правовому буттю як тому, що дає підстави праву бути. Таким чином, мова піде про явища та процеси фізичного, метафізичного та психологічного світу, які слугують основою уявлень про правове як таке.

Творчість як джерело впорядкувальних процесів правового буття. Ми звикли до еллінського положення, згідно з яким ніщо не береться, і ніщо в нікуди не зникає. Тобто буття є, а небуття немає, воно просто немислиме. Космос не має початку. Християнське ж учення пропонує принципово протилежну концепцію. «Подивися на небо

і землю, і, бачачи все, що на них, пізнай, що все створив Бог з нічого» (2 Мак. 7:28). Чому для нас є важливим це положення? Тому що ключовим атрибутом правового буття є «впорядкування». А світ Богом створювався не як хаос, а вже в акті творіння заклалися всі закони природи. Отже, джерелом порядку є чистий акт творіння з нічого. Таким чином, християнське віровчення розкриває зміст упорядкувальних процесів через дві категорії: вища воля (сила) та творчість: «Він став причиною буття за допомогою волі і сили, і всім [іншим] із Себе багато і щедро дарував і силу, і вид» [1, с. 24]. Звісно, античний світ теж знав категорію творчості, але вона не ставилась ніколи як основа буття, адже воно завжди є. «І побачив Бог усе, що Він створив...» (Быт. 1:31). Цей вірш є вказівником того, що право необхідно шукати у створеному Богом бутті, адже все, що створено, є досконалим, і лише з цим співвідносити волю людини. Для християнина існує закон, згідно з яким необхідно у всьому знаходити волю Бога. Отже, що додає категорія творчості у структуру та процеси правової онтології? Вона дозволяє повноцінно вести дискурс про начала, а не просто про ієрархію сутностей. У права вже не лише є вищі носії, а витік – Божественна воля. У платонівській філософії теж має місце Деміург-творець, але він працює із задалегідь заданою матерією. Християнське віровчення розкриває позицію, згідно з якою атрибут впорядкування розкривається через творчість. Таким чином, «справотворчість» – це не просто створення норм, це співвідношення з вищим божественним актом. Законотворчість має підстави для існування завдяки тому, що Богом задана сама можливість творчості (а як відомо, людина є образом та подобою Бога).

Свобода як необхідна умова творчості і впорядкування. Але з творчістю завжди пов'язана інша важлива категорія, яку підмітив ще М. Бердяєв: «Творчість невідривна від свободи. Лише вільний творить. З необхідності народжується лише еволюція; творчість народжується з волі» [2, с. 138]. Значення свободи в ранньохристиянських ученнях ми будемо детальніше розкривати, аналізуючи вчення Аврелія Августина, але наразі для нас важливо відзначити те, що ці категорії стають в основу правового буття. Для рабовласницького античного світу свобода є категорією, що зумовлена багатьма чинниками, це благо, яке доступне не всім, вона зумовлена місцем людини в соціальній стратифікації, зокрема її громадянством. Мабуть саме тому, хоча греки і придумали демократію, втім, їхня модель не стала парадигмальною для Європи (основою стала модель, яка розвивалась у США). Демократія не може суперечити загальнолюдським цінностям, які задала саме християнська доктрина. Свобода стає властивістю вродженою, а не привілеєм. Вірно з цього приводу зауважує Оріген: «У Святому Письмі ти знайдеш безліч й інших висловів, які ясно показують, що ми володіємо владою вільної волі. Інакше, якщо в нас немає можливості виконувати заповіді, було би безглуздо і давати їх нам для того, щоб ми могли або врятуватися через виконання їх, або ж піддатися

осуду за їх порушення» [3, с. 197]. Яке значення має свобода волі для правового буття? Вона є основоположним атрибутом, тому що започатковує інститут відповідальності. Розкриваючи людську природу через свободу, ми тим самим визнаємо, що всі її діяння належать виключно їй, а значить, і відповідає ніхто інший, як сама людина. Лише віддавши свою свободу повністю або частково, людина може перекласти відповідальність на когось. «Чи покликаний був ти рабом? Не турбуйся про те. Але коли й можеш стати вільним, то використай краще це. Бо покликаний в Господі раб визволенець Господній; ...» (1 Кор. 7:21–22). «Бо ви, браття, на волю покликані...» (Гал. 5:13). Свобода не залежить від обставин, що складаються навколо людини, навіть якщо людину позбавляють свободи – це не відповідає її природі. Закон зрештою так чи інакше мав визнати цю істину, адже право приречене на свободу, це той параметр, від якого можна відмовлятися, але, як показала історія, все одно доведеться до нього прийти. Справедливо наголошує Августин: «**Бог дав людині свободу волі, бо якби людина не отримала її, вона, у всякому разі, не могла би грішити**» [4]. Отже, свобода є абсолютною категорією правового буття, адже має абсолютні витоки.

Трансцендентність як присутність над-буття у впорядкувальних процесах. В акті чистого творіння криється ще один важливий атрибут правового буття – це іно-буття та над-буття. Таким чином, правова космічна ієрархія ускладнюється. Античний світ виокремлював ієрархію природ – через міфічні образи. Тепер же маємо найвищу сутність, яка є гарантом всього правового і неправового. «А ім'я «Суций» дійсно належить власне Богу, і цілком Йому одному, а не кому-небудь раніше і після Нього, бо і не було і не буде чим-небудь обмежене або припинене... [5, с. 441] <...> слова «був» і «буде» означають поділ нашого часу і властиві еству майбутнього, а «Суций» – завжди <...> зосереджує Собою всеціле буття» [5, с. 662]. Отже, християнське вчення не просто виділяє вищу сутність як те, що слідує за порядком, є ще й воля, з якою потрібно рахуватися, причому ця воля дуже конкретизована через пророків та Євангеліє. Античність виокремлювала загальні начала – справедливість, благозаконня, мир, кару, обожнювала їх, і так формувалась правосвідомість щодо структури правового буття. Тепер же всі категорії вміщені в одній сутності, власне у Суцому. Звісно, правове буття завжди було і є таким, тому його категорії залишаються незмінними, але особливості їх співвідношення, витоків, сприйняття історично завжди будуть різнитись, адже правосвідомість ніколи не була домінуючою частиною свідомості як такої, її наповнення завжди диктувалось ідеологією, релігією, політикою. Саме в цьому і полягає складність виокремлення та дослідження правового буття, адже цей термін майже ніколи не використовувався, завжди був прихований за домінуючими світоглядами і окремими характеристиками права та космосу. Античний світ священство правових категорій підкріплював їхнім божеством,

але вони були іманентними нашому світу, тобто вони проживали в тому ж космосі, що й людина. Саме тому боги часто мали ті ж пороки, що й люди, адже занадто вже були з ними схожі. Щоб укорінити те чи інше поняття у правосвідомості, подекуди суспільство придумувало нові образи, щоб посилити семантичне навантаження певної категорії. Так, наприклад, за відплату відповідала ціла низка божеств – Дікесправедливість, Немезіда-караюча, Еринії-мстиви, Адрастея-невідворотність. Міфологія постійно змінювалась, реагуючи на обставини. Християнство вже із самого початку підкріплює святість божественних норм трансцендентністю Бога відносно створеного ним світу. Григорій Ніський стверджує: «Ство Боже, саме в собі, по своїй суті, що понад усяке мислення...» [6, с. 440]. Отже, правове буття цементується поняттям «над-буття», яке не підлягає сумніву, не залежить від світу речей, але, втім, може на нього впливати: «Бо то Ним створено все на небі й на землі, видиме й невидиме, чи то престоли, чи то господства, чи то влади, чи то начальства, усе через Нього й для Нього створено; А Він є перший від усього, і все Ним стоїть» (Кол. 1:16–17). Маємо наголосити, що в будь-якій концепції правового буття завжди має бути міцний елемент священства його витоків, і чим він міцніший, тим більший вплив має на правосвідомість. Ці положення мають величезне значення для формування правової системи, адже вона завжди рухається від вищого до нижчого, від загального до конкретного, від конституції до законів і підзаконних актів. Правотворчість завдяки християнському віровченню здійснила еволюцію в бік систематизації та ієрархічності правовідносин. Закони Хаммурапі виділяють лише сфери, що потребують врегулювання (правосуддя, власність, торгівля тощо). Велика Хартія Вольностей 1215 р. вже наголошує, що регулювання має відбуватись, виходячи з принципу можливостей, адже людина є вільною: «Ми не дозволимо надалі нікому брати штраф зі своїх вільних людей <...> Вільна людина буде штрафуватися за малий проступок тільки по роду проступку...» [7, с. 115]. Тобто закладається розуміння основоположних принципів для права, що формують свого роду «правову матрицю», в межах якої і здійснюється впорядкування.

Божественна воля як основа динаміки правового буття. «Царює Господь, зодягнувся у велич, зодягнувся Господь, оперезався Він силою і міцно поставлений всесвіт, щоб не захитався (Пс. 92:1); Справедливість та право підстава престолу Твого, милість та правда обличчя Твоє випереджують» (Пс. 88:15). Як бачимо, у відношенні Бога та буття одразу засновуються політико-правові відносини як такі. Могутність та велич є запоруками нерушимості космосу. Отже, будь-які впорядковуючі відносини потребують волі та сили, які б зробили їх стійкими. Коли ми ведемо мову про правову систему, правові відносини, правову поведінку, то, конститууючи їх як фундаментальні явища та процеси у співбутті, завжди закладаємо можливі деструкції, що можуть впливати на їхню стійкість, і противагу, що їм запо-

бігає. Іншими словами, йдеться про порушення і силу, яка здатна від них захистити та попередити їх настання, адже це питання збереження даної правової дійсності. Християнське вчення задає парадигму політичної влади, її непорушності та суверенітету за аналогією з Божественною. Більше того, з цієї аналогії випливає ще одне важливе резюме – визнання та авторитетність влади, адже не будь-який примус із позиції онтологічної може претендувати на політико-правову легітимність.

Метафізичне відновлення через жертву, викуп та кару. Як уже зазначалось, на наше переконання, впорядкування є основним атрибутом правового буття, але розкривається воно у свою чергу через інші категорії. Формування порядку – це лише половина циклу сходження правового буття у суще. Порядок необхідно не лише створити, але і зберегти. Право приречене на деструктивні акції з боку дійсності, тому є потреба у зберігаючих реакціях, тобто у відновленні втраченого. Із часів античності ми вже знаємо класичні способи відновлення – через компенсацію (відплата рівним) і покарання (для неповторення). Християнська ж парадигма розширила межі можливих і допустимих деструктивностей та інструментів їх відновлення. «Але жодна людина не викупить брата, не дасть його викупу Богові, <...> бо викуп їхніх душ дорогий і не перестане навіки» (Пс. 48:8–9). Якщо говорити юридичною мовою, то питома вага людських порушень переважає земні інструменти впливу та відновлення. Таким чином, постає питання надінструменту, яким є вища жертва. «...бо Бог полубив світ, що дав Сина Свого Однородженого, щоб кожен, хто вірує в Нього, не згинув, але мав життя вічне» (Ін. 3:16). «Син бо Людський прийшов, щоб знайти та спасти, що загинуло» (Мф. 18:11). Як бачимо, питання людських гріхів і відплати за них виводиться на надлюдський рівень. Це одна з головних особливостей теології правового буття у середньовічному світогляді. Вся деструктивна і конструктивна поведінка людини поглинута вищим началом через жертву. З точки зору онтології права це дуже важлива позиція для правосвідомості. Зміст її полягає в тому, що юридичне мислення, правова поведінка, правова ментальність, правове почуття, нормотворча діяльність мають у своєму здійсненні рухатись від загального до конкретного, від вищого до нижчого. У протилежному випадку завжди є ризик виправдання поведінки перед вищою силою. Наприклад, це можна побачити в посланні папи Інокентія III щодо хрестового походу: «Ми даємо особливі переваги хрестоносцям з часу їх відправлення в похід; вони користуються звільненням від усіх поборів і податків та інших тягарів; їхнє обличчя та їхнє майно, після прийняття хреста, знаходяться під заступництвом блаженного Петра і нашим власним...» [8]. Як бачимо, тут верховний ієрарх формує своє послання, виходячи з необхідності земної (війни), а вже потім прив'язує її до вищих сил – покровительства блаженного Петра, а це послання виконувалось як закон, а тому мало регулятивне значення. Отже, середньовічна правосвідомість закладає в онтологію права вищу жертву та відплату за порушення

встановленого порядку, тим самим правомірність і неправомірність поведінки людини завжди отримує метафізичний відгук, що, звісно, сприяє високому рівню релігійної правосвідомості.

Бог як джерело правового. Середньовічний філософ Боецій дуже вдало показав онтологічну різницю для людини та Бога між «бути» і «бути якимось...»: «Якщо ми говоримо «справедлива людина» або «справедливий Бог», то припускаємо, що сама людина або сам Бог суть «справедливі». Однак і тут є різниця; бо «людина» – це одне, а «справедливий» – інше; навпаки, «Бог» – те ж саме, що і «справедливий» <...> «Бути» і «бути справедливим» для Бога – одне й те ж» [9]. Як бачимо, у Богові суб'єкт і предикат суть одне, а в людині – ні. Чому це так важливо для розкриття правового буття? Тому що людське буття не є самодостатнім, людина закинута у створений світ, а тому її буття відбувається відносно законів, які цей світ задає. Саме цим, мабуть, і зумовлений перманентний пошук людиною витоків власного буття, щоб зрозуміти її власні межі і дати відповідь на одвічне питання про смисл життя. Це також є однією з причин пошуку правового буття, адже людина не є абсолютним творцем, їй для всього потрібні ескізи, хай то платонівські «ейдоси» чи божественний Логос християнства. Щоб фундаментальний предикат утвердився у нашій свідомості (наприклад, людина справедлива, людина права), ми завжди перевіримо його археологію, чи присутній він в абсолютних началах. Саме так у християнській правосвідомості відбувається вища верифікація істинності правових принципів. Отже, з думок Боеція можемо зробити висновок, що бути людиною і бути справедливою людиною – не одне й теж, тому що правове буття не тотожне людині, а людина має для себе відкрити його присутність та істину. Натомість

право та Бог суть одне, тому що Бог та буття тотожні, тому ми і шукаємо відповіді на правові питання в Абсолюті.

Наша характеристика християнського правового буття була б неповною, якщо не вказати на конкретні модуси цього буття, на правову матерію – закон. У християнстві є самоочевидна істина, що джерелом закону є Бог, який дав його в одкровеннях: «Я створив землю і створив людину на ній, Я руками Своїми простяг небеса, і про їхні зорі звелів закон Я (Іс. 45:12). <...> Я Закони Свої в їхні думки і на їхніх серцях напишу їх, і буду їм Богом...» (Євр. 8:10). Отже, Бог є не просто джерелом впорядкувальних процесів, а конкретним законодавцем, який встановлює правила поведінки. Таким чином, у християнському віровченні немає потреби в розмежуванні природного права і закону, адже й те, й інше мають одне начало.

Висновки. Отже, джерелом порядку в християнстві є чистий акт творіння. Таким чином, розкривається зміст упорядкувальних процесів через творчість, яка дозволяє повноцінно вести дискурс про начала, а не просто про ієрархію сутностей. У християнстві свобода є абсолютною категорією правового буття, адже має абсолютні витoki. Християнство підкріплює святість божественних норм трансцендентністю Бога відносно створеного ним світу. Таким чином, правове буття цементується поняттям над-буття, яке не підлягає сумніву, не залежить від світу речей, але може на нього впливати. Божественна воля є основою динаміки правового буття, вона дає йому рух, під її впливом воно змінюється. Успадковуючи гріховну природу, людина стає приреченою на покарання. Це закладає розуміння правового балансу деструктивних і конструктивних процесів у суспільних відносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Библиейские комментарии отцов Церкви и других авторов I–VIII веков. *Ветхий Завет* / Под ред. Джозефа Т. Линхарда ; русское издание под ред. Н.А. Кульковой и С.С. Козина. Тверь : Герменевтика, 2010. Том III. 624 с.
2. Николай Бердяев. Смысл творчества (опыт оправдания человека). Москва ; Изд-во Г.А. Лемана и С.И. Сахарова, 1916. 358 с.
3. Творения Оригена, учителя александрийского. В русском переводе. Издание Казанской Духовной Академии. Казань, 1899. Выпуск I. О началах. 396 с.
4. Августин Аврелий. О свободе воли ; пер. М. Ермаковой, А. Шарниной. *Антология средневековой мысли : в 2 т.* Санкт-Петербург : РХГИ. 2001. Т. 1. С. 19–112. URL: http://lib.ru/HRISTIAN/AWRELIJ/swoboda.txt_with-big-pictures.html
5. Творения Григория Богослова, Епископа Константинопольского. Москва : Издательство П.П. Сойкина, 1912. Том 1. 680 с.
6. Творения святого Григория Нисского. Москва : Тип. В. Готье, 1861. Ч. 1. 472 с.
7. Петрушевский Д.М. Великая хартия вольностей и конституционная борьба в английском обществе во второй половине XIII века. Москва : Издание Сабашниковых, 1918. 179 с.
8. Александр Доманин. Крестовые походы. Под сенью креста. Центрполиграф, 2010. 431 с. URL: <http://book-online.com.ua/read.php?book=840>
9. Бозций А.М. «Утешение философией» и другие трактаты ; ответственный редактор, составитель и автор статьи Г.Г. Майоров. Москва : Издательство «Наука», 1990. 410 с.